

NINA MIHALJINAC

Na šta mislimo kada kažemo...
Nove kulturne politike

Beograd, 2021.

EDICIJA TRG

Urednici edicije:

Ivica Mladenović, Srđan Prodanović i Gazela Pudar Draško

Naslov:

Na šta mislimo kada kažemo...
Nove kulturne politike

Autor:

Nina Mihaljinac

Docentkinja Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu i rukovodilac UNESCO katedre za kulturnu politiku i menadžment Univerziteta umetnosti u Beogradu

Izdavač:

Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerzitet u Beogradu; Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope

Dizajn korica:

Nikola Stevanović

Prelom:

Sonja Nikolić, Tijana Baltić

Mesto i godina izdanja:

Beograd, 2021

ISBN:

978-86-80484-77-8

Štampa:

Colorgrafx

Tiraž:

100 primeraka

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU
TEORIJU

FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO
SRBIJA

Ova publikacija je nastala u okviru projekta "Angažuj, inspiriši, osnaži: Rizom angažovane demokratije" koji realizuje Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu u partnerstvu sa Institutom za demokratski angažman jugoistočne Evrope, uz podršku Fondacije za otvoreno društvo. Stavovi izrečeni u tekstu predstavljaju stavove autora

SADRŽAJ:

Polazne pretpostavke.....	1
Radiografija stanja.....	6
Šta da se radi?.....	13

Na šta mislimo kada kažemo...

Nove kulturne politike

Tamo gde je sveden na minimum uticaj političke moći na kreativne snage u društvu, tamo kultura najbolje uspeva jer politička vladavina uvek teži uniformnosti i nastoji da svom starateljstvu podredi svaki aspekt društvenog života.

Rudolf Roker, Ideologija anarhizma (1949)

Ukoliko buržujsko klasno društvo kulturne proizvode iskoristi kao robu, masovno društvo ih konzumira. Oni više ne služe samorazvoju ili penjanju na društvenoj ljestvici; njihova funkcija je zabavljanje i ubijanje vremena. Nova kultura je zabava i zabava je sada kultura. Ona uključuje razbibrigu, ubijanje vremena, a ne obrazovanje, a još manje oslobađanje duha.

Migel Amoros, Avatari komodificirane kulture (2005)

Polazne pretpostavke

Progressivne kulturne politike ne mogu se zamisliti niti ostvariti bez shvatanja pojma kultura u najširem mogućem smislu, promene društveno-ekonomskih odnosa na globalnom planu, elemenata direktne demokratije, te

progresivnih ekonomskih i drugih javnih politika čiji bi integralni zadatak bio stvaranje uslova za razvoj slobodnih i solidarnih ljudi i zajednica. Da bi se ostvarila vizija društva jednakosti i slobode, neophodno je obezbediti uslove za ukidanje svih vidova političke dominacije, kao i zaštitu društvenih delatnosti od zahteva za ostvarivanjem viška vrednosti. Jer, radi se o procesima koji su doveli do katastrofalne ekonomske i društvene nejednakosti sveta i ekološkog uništenja planete, o čemu ubedljivo govore mnogi kritičari kapitalizma¹. Nasuprot takvoj viziji, u današnjim društvima sfera kulture ili zavisi od arbitrarnih odluka vlasti, ili pak od tržišnih kriterijuma, što ipak ne znači da se ne bi mogli naći pojedini primeri progresivnih kulturnih politika i odgovarajuće smernice o razvoju kulture i umetnosti.

Tekstovi levičarskih mislilaca XX veka, anarhista, socijalista, komunista, marksista, feminista, kritičara – neoliberalnog – kapitalizma i kolonijalizma, od Bakunjin (Mihail Bakunjin) i Rokera (Rudolf Roker), preko Saida (Edward Said) i Hala (Stuart Hall), do Haravej (Donna Haraway) i Polok (Griselda Pollock), svakako treba da budu polazište za ideološko utemeljenje progresivnih kulturnih politika. Međutim, u njima se retko mogu naći konkretni modeli, mere i instrumenti, te preporuke kako organizovati i finansirati proizvodnju i kulturno delovanje na kvalitativno drugačijim osnovama (što ne čudi ako se uzme u obzir da se nauka o organizovanju u kulturi, čiji je to predmet analize,

¹ Vid. Richard D. Wolff, *The Sickness is the System: When Capitalism Fails to Save Us from Pandemics or Itself*. New York, Democracy at Work, 2020; Richard D. Wolff, *Capitalism's Crisis Deepens: Essays on the Global Economic Meltdown*, Chicago, Haymarket Books, 2016; Noam Chomsky, *Climate Crisis and the Global Green New Deal: The Political Economy of Saving the Planet* (with Robert Pollin), New York Verso Books, 2020; David Greaber, *The Democracy Project: A History, a Crisis, a Movement*, New York, Spiegel & Grau, 2013; John Bellamy Foster, *Ecology Against Capitalism*, New York, Monthly Review Press, 2002.

najviše razvila u SAD-u, u uslovima ekspanzije kapitalizma, nudeći teorijsku potporu kapitalističkim praksama u kulturi i pojmove kao što su liderstvo, marketing i fandrejzing). Zato bi nove generacije stručnjaka u domenu kulturne politike trebalo da uvode nove pojmove i osmišljavaju i testiraju alternativne i progresivne mere i instrumente.

Period samoupravnog socijalizma bivše Jugoslavije predstavlja vredno polje za istraživanje i pronalaženje konkretnih smernica, kao što je i zapaženo u dokumentu IFDT-ovog projekta *Teorija angažovane prakse: Srbija 2030*, ali se, nažalost, i informacije o ovoj temi i sami izvori teško nalaze jer je domaća akademska zajednica u velikoj meri zanemarila tekovine teorije i prakse kulturne politike ovog perioda. To je posebno porazno ako se uzme u obzir činjenica da se na tlu Evrope „organizacija kulturnih delatnosti - menadžment u kulturi -kao akademska disciplina, prvo razvila u Jugoslaviji, još 1961. godine, znatno pre City University u Londonu - 1967. godine”² i da su jugoslovenski istraživači i praktičari kulturne politike dali izuzetan doprinos i razvoju i nauke i progresivnih praksi u kulturi ne samo u Jugoslaviji, nego i u svetu. Tekst *Kultura i demokratija - kulturne politike na delu - da li je moguća teorija kulturne politike na poluperiferiji?* Milene Dragičević Šešić objavljen u časopisu „Kultura” 2018. godine, govori o ovom zaboravu, i daje dragoceno navođenje imena teoretičara kulturne politike iz vremena bivše Jugoslavije (da spomenemo na ovom mestu samo Stevana Majstorovića, Trivu Inđića, Danicu Mojsin, Radmilu Mikašinić, Boru Džuverovića), koji su takoreći nepoznati za domaće istraživače i čijem bi radu trebalo posvetiti posebno istraživanje.

² Milena Dragičević Šešić, „Kultura i demokratija - kulturne politike na delu - da li je moguća teorija kulturne politike na poluperiferiji?”, *Kultura*, br. 160, 2018, str. 13-35.

Mali je broj savremenih naučnika čija su interesovanja usmerena na istraživanje kulture i kulturne politike sa stanovišta levičarskih ideja, ali vredelo bi spomenuti Džima Mek Gajgana autora knjige *Neoliberal culture*³ i istraživače okupljene oko Evropskog instituta za progresivne kulturne politike⁴ (Moniku Mokre, Geralda Rauninga...). Što se tiče Srbije, neki od projekata kritičke analize kulturnih praksi koji su okupili najveći broj autora su „Dematerijalizacija umetnosti“⁵ i „Beton“⁶. Te tri grupe izvora – tekstovi o kulturi i umetnosti levičarskih mislilaca XX veka, jugoslovenske teorije kulturne politike i radovi savremenih teoretičara kulture – koristim kao osnovu za ovaj tekst i date predloge rešenja.

Centralni koncept svakog progresivnog mišljenja o kulturnoj politici je *pravo na kulturu*. Prema Stevanu Majstoroviću, jednom od najistaknutijih istraživača kulturne politike s našeg podneblja i osnivaču Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka, to je „pravo čoveka na samoostvarenje i socijalizaciju na osnovu ljudske uzajamnosti“⁷, koje podrazumeva pravo na kulturni identitet, pravo na različitost (jer uvažavanje identiteta znači uvažavanje različitosti), pravo na jezičko, kulturno i umetničko izražavanje, koje predstavlja uslov za kulturnu raznolikost i pluralizam izraza i stilova, i pravo na kreativno delovanje. Pravo na kulturu treba razumeti najšire moguće; ono „ne bi predstavljalo neko sasvim posebno, izdvojeno

3 Jim MacGuigan, *Neoliberal culture*, London, Palgrave Macmillan, 2016

4 The European Institute of Progressive Cultural Policies. Dostupno na: <https://www.eipcp.net/> (pristupljeno 30. 04. 2021.)

5 *Dematerijalizacija umetnosti*. Dostupno na: <http://dematerijalizacijau-metnosti.com/> (pristupljeno 30. 04. 2021.)

6 *Beton – kulturno-propagandni komplet*. Dostupno na: <https://www.elektrobeton.net/> (pristupljeno 30. 04. 2021.)

7 Stevan Majstorović, *Kultura i demokratija*, Beograd, Prosveta, 1977, str. 27.

pravo, nego ništa drugo do humanu sadržinu svih prava čoveka⁸ npr. pravo na dostojanstven i oslobođen rad (a ne bilo kakav, eksploatatorski, unižavajući). Vrednosti i ideje koje stoje uz ovako definisan koncept prava na kulturu trebalo bi da se odnose kako na unutrašnju kulturnu politiku koja se inače i ne treba izolovati od globalnih tokova, tako i na kulturnodiplomatske odnose i međunarodnu saradnju. Da bi pojedinci i zajednice mogli da uživaju pravo na kulturu, aktuelna podela na tzv. globalni sever i globalni jug morala bi da bude prevaziđena, što će reći da bi progresivna politika međunarodne saradnje morala da bude zasnovana na principu *antikolonijalizma* i *antiimperijalizma*.

Uopšteno gledano, kulturna politika progresivnog društva trebalo bi da bude utemeljena u ideologiji *antiautoritarizma* – jednakosti i ravnopravnosti prema svim osnovama (rodna, rasna, etnička, seksualna). Morala bi, dakle, da razvija *kulturnu demokratiju*, koja osim prava na identitet, izražavanje i učešće u kulturnom životu, podrazumeva direktno, ravnopravno učešće ljudi u procesu donošenja odluka u kulturi (pristup *razvoja kulture odozdo*). Kulturnim razvojem ne bi smela da upravlja privilegovana grupa ljudi i kulturni život ne bi smeo da bude „privilegija dokoličarske klase, onih koji su oslobođeni prisilnog rada“⁹. Stoga se može reći da su *autonomija* i *horizontalnost* odlika istinski demokratskog upravljanja kulturom. „Svi ljudi zaslužuju slobodu za definiranje i organiziranje prema vlastitim uvjetima. Strukture donošenja odluka trebale bi biti horizontalne, a ne vertikalne, kako nitko ne bi dominirao ni

⁸ Ibidem, str. 27

⁹ Migel Amoros, „Avatari komodificirane kulture,“ Anarhistička biblioteka, 2005. Dostupno na: <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/miguel-amoros-avatari-komodificirane-kulture> (pristupljeno 20. 04. 2021.)

nad kim; trebale bi njegovati moć za slobodno djelovanje, a ne moć nad drugima¹⁰.

Kada je reč o umetnosti i njenoj društvenoj ulozi, progresivne kulturne politike bi morale da stvore okvir za eksperimente i *slobodu stvaralaštva*, koja je moguća jedino pod uslovima autonomije, horizontalnosti i oslobađanja od birokratskih zahteva za određenim merljivim učinkom (broj posetilaca, prodatih ulaznica i sl.), te nametanja poželjnih tema jer „u kreiranju uslova prinude danas značajnu ulogu, ako ne i ključnu, ima birokratizacija umetničkih praksi u tržišnim procedurama¹¹. „Umetnost je slobodna da sama bira svoja sredstva, ali se povinuje vlastitim zakonima i samo njima. Jedini zadatak umetnosti jeste da koristi vlastite izvore da bi probudila čovekove stvaralačke sile; njen cilj je zrelo ljudsko biće, a ne proleter ili buržuj¹².

Radiografija stanja¹³

Nakon dolaska DOS-ovih vlasti 2000. godine, u Srbiji je ubrzana društvena transformacija ka kapitalizmu, a

¹⁰ Piter Gelderloos, „Anarhija je moguća“, *Anarhistička biblioteka*, 2013. Dostupno na: <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/peter-gelderloos-anarhija-je-moguca> (pristupljeno 21. 04. 2021.)

¹¹ Irena Ristić, *Mala vrata*, Beograd, Geopoetika, 2021.

¹² Theo van Doesburg, „Manifest o proletherskoj umetnosti“, *Anarhistička biblioteka*, 1923. Dostupno na: <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/theo-van-doesburg-manifest-o-proletherskoj-umetnosti-proletkunst.pdf> (pristupljeno 21. 04. 2021.)

¹³ Više o aktuelnom stanju može se naći u izveštaju za Srbiju pripremljenom za Kompendijum kulturnih politika, autora Milene Dragičević Šešić i Gorana Tomke. Dostupno na: <https://www.culturalpolicies.net/database/search-by-country/country-profile/?id=35> (pristupljeno 28. 4. 2021.) Takođe, pogledati Milena Dragičević Šešić i Nina Mihaljinac, „Serbia“, u: Ian King, Annick Shramme, (ur.) *Cultural Governance in a Global Context An International Perspective on Art Organizations*, London, Palgrave, 2019.

najmarkantnija odlika tranzicionog modela kulturne politike jeste prelazak na tržišni model finansiranja i „uvođenje podele vlasništva u kulturi na javno, civilno i privatno“¹⁴. Dok je tzv. narodna demokratija u okvirima jugoslovenskog samoupravnog socijalizma - makar na nivou pokušaja i strateškog smera -stavljala fokus na pravima radnika na upravljanje društvenom svojinom i donošenje odluka o društvenim pitanjima, pa tako i u kulturi, u neoliberalnom kapitalizmu demokratija se definiše kroz ravnopravno učešće organizacija sva tri sektora u javnom delovanju i korišćenju javnih resursa, što bi trebalo da doprinese razvoju kulturne raznolikosti, izvrsnosti i slobodi stvaralaštva.

Međutim, nekoliko decenija nakon otpočinjanja tranzicionog procesa, njegove posledice, a pre svega problemi postaju sve vidljiviji. Oni svakako nisu karakteristični samo za Srbiju, ali su u Srbiji, između ostalog i zbog katastrofalne ekonomske situacije, možda izoštriji. Efekat tranzicije predstavlja sve suprotno od proklamovanih i očekivanih rezultata - unifikacija sadržaja, devalvacija opšteg nivoa znanja i informisanosti, „tabloidizacija kulture“¹⁵, gušenje kreativnosti i stvaralačkih sloboda i dr.

Zbog tržišne orijentacije i skromnih državnih ulaganja (ispod 1% ukupnog budžeta RS odlazi na kulturu¹⁶), javni sektor je takoreći devastiran, i ono što se realizuje od

¹⁴ Milena Dragičević Šešić, i Nina Mihaljinac, „Serbia“ u: Ian King, Annick Shramme, (ur.) *Cultural Governance in a Global Context An International Perspective on Art Organizations*, London, Palgrave, 2019, str. 222.

¹⁵ *Ibidem*, str. 232

¹⁶ Podatak se naslanja se na rezultate istraživanja i kampanje Asocijacije Nezavisna kulturna scena Srbije *Minimum 1% za kulturu*. Dostupno na: <http://www.seecult.org/vest/za-minimum-1-za-kulturu> (pristupljeno 04. 05. 2021.)

programa u ustanovama kulture namenjeno je građanskoj eliti, a kulturne potrebe najvećeg broja ljudi ispunjavaju se na tržištu zabave čiji je nosilac privatni sektor – i nacionalne i transnacionalne kulturne i kreativne industrije, uključujući i masovne medije i društvene mreže. Problem s kulturnim i kreativnim industrijama je višeslojan. Pre svega, zbog politike „hleba i igara“, njihovi proizvodi ne doprinose ljudskom i društvenom razvoju, na šta je i upozoravao Teodor Adorno definišući i kritikujući pojam kulturne industrije još 1947. godine. „Moć ideologije kulturne industrije je u tome što je svesnost zamenjena konformizmom“¹⁷. Naprotiv, proizvodi kulturnih i kreativnih industrija su stavljeni u funkciji profita, širenja osnovnih pretpostavki kapitalizma, distrakcije i potčinjavanja. To je najširi aspekt problema. Drugi aspekt problema s kulturnim i kreativnim industrijama je taj da one predstavljaju glavno tržište rada za umetnike i druge stručnjake u kulturi (najviše ljudi se zapošljava u sektorima masovnih medija, advertajzinga, filma, video igara i IT-a)¹⁸, što znači da je malo onih koji imaju priliku da stvaraju nezavisna, autorska umetnička dela i realizuju kulturnoaktivističke inicijative. Treći aspekt problema je prekarni rad – nesigurnost zaposlenja, izostanak zdravstvenog i penzionog osiguranja, prava na bolovanje i trudničko odsustvo¹⁹.

¹⁷ Teodor Adorno, *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*, London, Routledge. 2005, str. 104.

¹⁸ Pogledati istraživanja Grupe za kreativnu ekonomiju i izveštaj za Svetsku banku: Hristina Mikić, i Branko Radulović, *Republika Srbija: Procena ekonomskog uticaja kreativnih industrija 2014–2016*, Beograd, Grupa za kreativnu ekonomiju, 2018.

¹⁹ O ovim problemima govore, između ostalog, knjiga *Žongliranje između patrijarhata i prekarijata : usklađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih radnica* autorki Jelene Čeriman, Irene Fiket i Krisztine Rácz (Institut za filozofiju u društvenu teoriju, 2018) i projekat pod nazivom *Radnici drugog reda: nestandardni rad u Srbiji*, Zajedničko.org, 2021. Dostupno na: https://zajednicko.org/wp-content/uploads/2021/02/publikacija_Radnici-drugog-reda-nestandardni-rad-u-Srbiji.pdf (pristupljeno 04. 05. 2021.)

Polarizacija između javnog i privatnog sektora je vezana za možda najznačajniju, a ne toliko uočljivu odliku savremene kulturne politike Srbije, koja ima presudan uticaj na društvo u celini, a to je usko definisanje kulture i njeno viđenje u okvirima visoke umetnosti. Uvreženo mišljenje o kulturi podrazumeva odlazak u pozorište ili posetu izložbi - javne ustanove -dok se svi koji ne učestvuju u ovakvim oblicima kulturnog života i čije se potrebe zadovoljavaju na tržištu zabave - privatni sektor, kreativne industrije -smatraju „nekulturnima“. Kulturna animacija svedena je na uključivanje različitih grupa publike u postojeće, dominantne kulturne tokove i promociju dostupnosti visokoj umetnosti, ne baveći se osnaživanjem pojedinaca i grupa na kreativan, stvaralački pristup razvoju ličnosti i društva, radu i slobodnom vremenu.²⁰ Dakle, i u slučaju dominantne (elitne, visoke), i masovne (popularne) kulture - akcenat je stavljen na kulturu potrošnju, a ne na demokratizaciju stvaralaštva (čemu se, recimo, u SFRJ težilo putem podsticanja amaterizma, formiranja velike mreže domova kulture, itd.).

Debate o kulturi kao sadržaju i suštini ljudskog delovanja, kao i društveno-političkog angažovanja takoreći i nema. Pitanje, recimo, klasne podele i uslova rada (osim kada je reč o samim umetnicima) ostaje sasvim po strani u programima ustanova kulture. Usko definisanje kulture, dakle, vodi ka stvaranju podele društva na „kulturnu elitu“ i „nekulturnu masu“, što većinskom stanovništvu oduzima simboličku i političku moć, a time se smanjuju njegovi kapaciteti za društvenu pobunu. Siromaštvo, disfunkcionalne socijalne i druge institucije i nedostatak

²⁰ Ovde je zapravo reč o razlici između demokratizacije kulture i kulturne demokratije, što su dva potpuno drugačija pristupa; prvi je pristup odozgo (difuzija sadržaja stvorenih u centru), a drugi odozdo (slobodno izražavanje i organizovanje).

okvira za emancipaciju ljudi i zajednica uzrok su brojnih društvenih patologija – suicida, femicida i drugih vidova nasilja, alkoholizma i ostalih oblika bolesti zavisnosti, ksenofobije, homofobije, pa i pojave nacističkih i sličnih ekstremističkih grupa.

Podela vlasničke strukture je takođe omogućila spregu između privatnih lica i političara (privatizacija²¹ i gašenje ustanova kulture, kao i medijskih programa i kanala namenjenih kulturi i obrazovanju, postavljanje politički podobnih na rukovodeće pozicije u javnim institucijama, korupcija, opredeljivanje već dovoljno ograničenih javnih resursa za kulturu za komercijalne projekte privatnih inicijativa) – što je sve refleksija implicitne politike gušenja kulture.

Civilnom sektoru – čiji je najmasovniji predstavnik asocijacija Nezavisna kulturna scena Srbije – dodeljena je uloga korektiva u odnosu na javni i privatni. Iako se u opozicionoj javnosti dominantno misli pozitivno o učinku civilnog sektora budući da osuđuje brojne problematične vladine odluke, kao i neoliberalnu politiku u kulturi, te da projekti organizacija civilnog sektora ispunjavaju javni interes i zagovaraju značajne teme poput rodne ravnopravnosti, inkluzije društveno marginalizovanih grupa, ekologije, medijske pismenosti i druge, levičarski aktivisti kritikuju njegovu ulogu u „održavanju društvenog *statusa-quo*: one [nevladine organizacije] nisu nikakva prijetnja ni za jednu vlast, no uspješno regrutiraju nezadovoljne ljude: one što bi možda sutra bacali molotovljeve koktele na parlament, NGO su ih još jučer

²¹ Najnoviji primer je privatizacije zgrade BIGZ-a, a sigurno jedan od najmarkatnijih je privatizacija Avala filma, koja je podrazumevala i privatizaciju filmskih traka – neprocenjivo vredne domaće kulturne baštine, koju je prema mojim saznanjima novi vlasnik ipak ustupio Jugoslovenskoj kinoteci.

regrutirale, stavile im kravatu, dale im dnevnicu i smjestile u kancelariju da pišu izvještaje, žalbe, kolumne i ankete. I da je imala takve početne namjere, NGO se ne može radikalizirati; ona je prezauzeta s podnošenjem financijskih izvještaja svojim mecenama i traženjem novih finansijera za narednu godinu²². Ristić na sličan način primećuje da „uokvirene tržišnim zahtevima, nezavisne umetničke prakse ostaju osuđene na projektno finansiranje, što donekle omogućuje delovanje ali mahom na granici opstanka, samo do one mere do koje postoji interes kapitalističkih struktura... Izoštravaju se neskladi između aktivističkih ciljeva i instrumentalizacije samih praksi, uz teškoće da se delovanje sačuva u okvirima ideološkog polazišta...“²³.

Zbog tržišnog finansiranja i zavisnosti rada civilnog sektora od donatora, koji najčešće zadovoljavaju različite korporacijske i političke interese, dolazi do paradoksalne situacije da civilni sektor pati od istih boljki kao i privatni: hijerarhijsko organizovanje, prekarni rad, nedostatak slobode govora, autocenzura. Aktivizam se, dakle, strogo kontroliše, a svi ozbiljni pokušaji društvene borbe osujećuju različitim represivnim praksama -pretnje aktivistima²⁴ i hapšenje -ili naprosto preko tzv. *represivne tolerancije* (Markuzeov pojam koji označava sposobnost

²² Crn Blok, „NVO: trojanski konj kapitalizma“, 2014, *Anarhistička biblioteka*. Dostupno na: <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/crn-blok-nvo-sektor-trojanski-konj-kapitalizma> (pristupljeno 20. 04. 2021.)

²³ Irena Ristić, *Ibidem*.

²⁴ U poslednjih nekoliko godina posebno su na udaru aktivisti organizacije združena akcija “Krov nad glavom”, čiji je cilj borba protiv institucije javnih izvršitelja. Vid. Za krov nad glavom. Dostupno na: <https://zakrovnadglavom.org/> (pristupljeno 10. 05. 2021.)

kapitalističkog sistema da usvoji i tržišno iskoristi sve oblike otpora²⁵).

Kada je reč o međunarodnim odnosima, najopštiji zaključak koji bi se mogao izvesti je da stanovnici Srbije žive u *kulturi poniženja*²⁶, i da to najpre ima veze sa negativnom slikom Srbije izgrađenom u proteklih nekoliko decenija. Na stvaranje takvog identiteta uticali su ratovi 1990-ih, međunarodne sankcije, NATO bombardovanje, odvajanje teritorije i priznavanje nezavisnosti Kosova i Metohije, kao i aktuelna geopolitička pozicija (neizvestan pristup EU, rasprodaja državne imovine i resursa međunarodnim korporacijama²⁷). Osećaj da se ne vlada sopstvenom sudbinom, posebno jak usled svesti o tome da političari decenijama izvršavaju zadatke koje postavljaju međunarodni akteri, u korenu je „kulture poniženja“ karakteristične u Srbiji.

U javnoj sferi ovaj proces izaziva različite reakcije – od takozvanog autokolonijalizma do ultranacionalizma. Kada je reč o konkretnim praksama, može se reći da je međunarodna (kulturna) saradnja uglavnom skoncentrisana na zapadne zemlje, tako da se odvija transfer tzv. zapadnih politika kao što je, uostalom, slučaj s većinom zemalja

²⁵ Vid. Robert Paul Wolff, Barrington Moore i Herbert Marcuse, *A Critique of Pure Tolerance*. Boston, Beacon Press, 1969, str. 95–137. Dostupno na: <https://www.marcuse.org/herbert/publications/1960s/1965-repressive-tolerance-fulltext.html> (pristupljeno 30. 04. 2021.)

²⁶ Dominik Moisi, *Kultura poniženja*, Beograd, Clio, 2012.

²⁷ Slučajevi poput Belgrade Waterfront-a (izgradnja stambenog kompleksa u Savamali u Beogradu u saradnji s kompanijom Eagle Hills iz Ujedinjenih Arapskih Emirata, projekat kojem se žustro usprotivila stručna javnost i protiv kojeg su organizovani masovni ulični protesti) i Rio Tinta (internacionalna kompanija koja u Srbiji planira iskopavanje jadarita, protiv čega je ustao veliki broj lokalnih zajednica i eko-aktivističkih organizacija).

na periferiji svetskog kapitalizma. „Promovišući navodno univerzalne profesionalne norme, mnoge međunarodne organizacije čije su misije zasnovane u zapadnim ideologijama i institucijama poput Evropske unije, UNESCO-a, UN-a, koriste različite kulturne inicijative kao oruđe meke moći kako bi osigurale nastavak svog međunarodnog prisustva i globalni uticaj.“²⁸

Činjenica da EU, UNESCO i druge najprisutnije inostrane organizacije promovišu neoliberalne politike, kao i problematičan neoliberalni pristup kulturi, ali da s druge strane, pored države predstavljaju jedine (nezaobilazne?) finansijere kulturnih programa – stvara moralne dileme i interne konflikte među levičarski orijentisanim profesionalcima u kulturi prilikom konkurisanja na njihove fondove.

Šta da se radi?

Osnovno pitanje kada se razmišlja o rešenjima za prepoznate probleme savremenog društva i kulture Srbije jeste da li treba zauzeti reformistički ili revolucionarni pristup. Prvi, koji bi podrazumevao davanje predloga za poboljšanje postojećeg stanja čini se realističniji i pragmatičan, međutim, on svakako ne bi doveo do sistemskih promena i očekivanih rezultata jer je osnova savremenog političkog sistema u Srbiji ipak nedemokratska. Do sada su se domaći akteri u kulturi uglavnom zalagali za taj pristup i zagovaranje reforme postojećeg stanja (polazeći od uže definicije kulture, tražeći veća ulaganja u kulturu, uvođenje poreskih olakšica, bolji socijalni položaj umetnika,

²⁸ Milena Dragičević Šešić, i Nina Mihaljinac, „Cultural management training Within Cultural Diplomacy Agendas in the MENA region“, u: Victoria Durrer, Raphaela Henze, *Managing Culture Reflecting On Exchange In Global Times*, London, Palgrave Macmillan, 2019, str. 205.

itd.) – nekad s manjim, a nekad većim uspehom – mada sveukupno gledajući, mnogi zahtevi su ostali neispunjeni.

Drugi pristup, koji bi podrazumevao radikalne promene sistema (a to je uvođenje nekog oblika samoupravljanja i direktne demokratije na nivou svih javnih politika, pa tako i kulture), teško je zamisliv uzimajući u obzir postojeće odnose društvenih snaga, mada je, s druge strane, to jedini put koji bi zaista mogao da dovede do željenih ishoda. Ohrabrujuće je da se ipak o alternativnim i progresivnim konceptima u društvu i kulturi sve više govori – npr. delovanje Grupe za konceptualnu politiku na jačanju direktne participacije u mesnim zajednicama ili najnovija inicijativa ULUS-a *Ka horizontalnosti u umetnosti*²⁹ – i da se neke ideje testiraju u praksi (grad Šabac je uveo mogućnost direktnog odlučivanja mesnih zajednica o projektima društvenog značaja u periodu 2014–2020³⁰).

Zbog toga što je put progresivnih, levih kulturnih politika nedovoljno istražen ili čak sasvim nepoznat, nije moguće dati detaljna i konkretna rešenja, već samo neke opšte smernice koje se odnose na 1) istraživanje iskustva samoupravljanja; 2) osmišljavanje i testiranje samoupravnih modela organizovanja u kulturi (razvoj kulturne politike

²⁹ *Ka horizontalnosti u umetnosti*. Dostupno na: https://ulus.rs/blog/dt_testimonials/debatni-program/ (pristupljeno 05. 05. 2021).

³⁰ Više se može pročitati u novinskim člancima: „Prvi referendum o lokalnim projektima“, *Insajder*, 04. 12. 2017. Dostupno na: <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/8660/> (pristupljeno 4. 5. 2021); „Referendumi u Šapcu podstakli građane da redovno plaćaju porez“, *Beta*, 13. 04. 2018. Dostupno na: <https://beta.rs/oms/oms-drustvo/87805-referendumi-u-sapcu-podstakli-gradjane-da-redovno-placaju-porez> (pristupljeno 4. 5. 2021); „Neustavni referendum o utrošku poreza na imovinu u Šapcu“, *Danas*, 17. 01. 2021. Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/neustavni-referendumi-o-utrosku-poreza-na-imovinu-u-sapcu/> (pristupljeno 04. 05. 2021).

odozdo); 3) reformu obrazovanja; 4) redefinisane društvene uloge umetnosti; 5) razvoj međunarodne saradnje na principu jednakosti; 6) strateško planiranje u kulturi.

Pre svega, bilo bi važno istražiti iskustvo prošlosti i razumeti koji su razlozi za uspeh i neuspeh progresivnih projekata poput samoupravljanja u Jugoslaviji i u drugim zemljama odnosno manjim teritorijama, samoupravnim zajednicama, kooperativama (Argentina, Čile, Bolivija, Peru, Španija i dr.). Sa tog stanovišta su važni istraživački i aktivistički poduhvati ekonomiste Ričada Vulfa³¹ i Mihaela Alberta³² čija je oblast interesovanja participativna ekonomija, i koji je davao ubedljive i minuciozne dijagnoze neuspeha samoorganizovanih radničkih kolektiva u Argentini. Što se tiče socijalističke Jugoslavije - i specifično polja kulture u Jugoslaviji - najznačajnije delo, spomenuto u uvodu, koje zavrednjuje i status udžbenika za profesionalce u kulturi, Majstorovićeve *Kultura i demokratija*, sa simpatijama i naklonošću prema tom modelu, ali i preciznim kritičkim osvrtima prikazuje odlike samoupravljanja (zajedno s konkretnim merama i instrumentima), i daje uputstva za rešavanje određenih prepreka koje su se javile prilikom razvoja samopuravnog društva i kulture.

Nakon istraživanja, usledilo bi projektovanje novih modela organizovanja, a potom njihova primena u praksi. Oni bi mogli da budu razvijani po ugledu na jugoslovensko samopravljanje, korigovani i prilagođavani savremenoj situaciji:

³¹ Vid. platformu *Democracy at work*, koja se bavi kritikom kapitalizma i promocijom alternativnih modela organizovanja, a koju je osnovao Ričard Vulf. Dostupno na: <https://www.democracyatwork.info/> (pristueljeno 15. 05. 2021).

³² Vid. npr. Michael Albert, *Practical utopia: Strategies for a desirable society*, San Francisko, PM Press, 2017.

„Kultura bi, kao i sve društvene delatnosti, imala da se uklapa u tokove rada time što bi sa ostalim partnerima u udruženom radu razmenjivala svoj posebni rad. Radne organizacije koje odvajaju deo svog viška za kulturne potrebe, zatim mesne zajednice, društvene i druge organizacije, odlučuju koje će potrebe imati prvenstvo da bi zatim u dogovoru sa organizacijama i ustanovama kulture odlučivale kako će te potrebe biti zadovoljavane. Okvir i oblik ovog udruživanja i dogovaranja su samoupravne interesne zajednice kulture, organizovane na načelu delegatskog predstavljanja. U radu interesnih zajednica učestvuju delegati baze – radnih organizacija u privredi i vanprivrednim delatnostima, zatim delegati društvenih organizacija, mesnih zajednica, umetničkih udruženja i dr.³³“

Ukoliko bi se sistemski pristupilo primeni organizacije kulturnog delovanja, došlo bi do uvođenja novog samoupravnog modela kulturne politike³⁴ i suštinske decentralizacije.

Ključno mesto u društvenoj i kulturnoj emancipaciji imalo bi obrazovanje; kao što je istaknuto npr. u manifestu projekta Samoobrazovni univerzitet „Svetozar Marković“: „najdelotvorniji vid protesta i najperspektivniji oblik revolucionarne akcije sastoji se u maksimalnom pružanju znanja i istine potlačenima, obespravljenima i svima onima koji žele pravdu“ (Iva.³⁵ Obrazovanje bi moralo da bude

³³ Stevan Majstorović, *Ibidem*, str. 180.

³⁴ Najveći broj teorija kulturne politike prepoznaje državni, paradržavni i liberalni model kulturne politike. Vid. Vesna Đukić, *Država i kultura*, Beograd, Fakultet dramskih umetnosti, 2012.

³⁵ Ivan Ilić, citirano u okviru manifesta projekta Samoobrazovni univerzitet Svetozar Marković, Dostupno na: <https://oruk.rs/samoobrazovni-univerzitet-svetozar-markovic/> (pristupljeno 12. 05. 2021).

dekolonizovano, samoorganizovano, dostupno i razvijeno na temeljima antiautoritarizma.

Umetničko stvaralaštvo bi takođe moralo da bude reorganizovano; umesto fokusiranja na prestižnu, visoku umetnost, progresivna društva bi razvijala amaterizam (amaterska društva i klubovi, samoorganizovan kulturni centri, radionice i programi). „Svako ljudsko biće je umetnik, slobodno biće pozvano da učestvuje u transformaciji i preoblikovanju uslova, mišljenja i struktura koje formiraju i informišu naše živote“³⁶; Potom, ukoliko bi se primenjivao pristup horizontalnog donošenja odluka u kulturi, profesionalni umetnici bi stupili u bliži i dinamičniji odnos sa širim društvenim slojevima, pa bi njihov položaj bio sigurniji i stvorili bi se uslovi za potpuniju realizaciju društveno-emancipatorske misije umetnosti. Sloboda građana je uslov za slobodu umetnosti i slobodne umetnike.

Progresivne kulturne politike trebalo bi da razvijaju međunarodne kulturne odnose i razmenu zasnovanu na principima jednakosti, otvorenosti, saradnje, uzajamne pomoći i razumevanja. I ove politike bi trebalo da budu vođene odozdo.

Da bi se stvorili uslovi za sprovođenje *održivog demokratskog eksperimentalizma*³⁷ koji bi podrazumevao testiranje novih modela samoupravljanja, bilo bi neophodno razviti funkciju *strateškog planiranja u kulturi*, što bi zahtevalo i zamišljanje zajedničke vizije sistema kulture i određivanje razvojnih strategija, te definisanje

³⁶ Citat Jozefa Bojsa. Dostupno na: <https://artsandculture.google.com/culturalinstitute/beta/entity/m018tvs?categoryid=artist> (pristupljeno 10. 05. 2021).

³⁷ Eric Olin Wright, „Compass Points: Towards a Socialist Alternative“, *New Left Review*, September-October 2006, str. 93-124.

pojedinačnih planova, na različitim nivoima (ustanove i organizacije u kulturi, lokalne zajednice, regioni, pokrajine, republika), kao i plana njihove koordinacije (pri čemu bi valjalo osmisliti i mehanizme za očuvanje autonomije svih aktera i sprečavanje centralizacije).

Da zaključim rečima Majka Kvila: „u osnovi, ljudske kulturne aktivnosti su socijalne, objedinjujuće i egalitarne. One imaju tendenciju da izraze i potvrde našu zajedničku humanost, solidarnost i zalaganje protiv klasnih, rasnih, polnih i drugih društvenih podela izazvanih nejednakim ekonomskim uređenjima kao što je kapitalistički sistem“³⁸. Zato bilo bi potrebno na terenu ispitati glavne principe levičarskih ideologija: najšire shvatanje kulture, operacionalizacija direktne demokratije i samoupravljanja i horizontalno donošenje odluka, koje omogućuje slobodnu i ravnopravnu razmenu rada i decentralizaciju. U takvom društvu, ljudi bi imali pravo na dostojanstven i oslobođen rad, pravo na brigu i zaštitu koja se ostvaruje kroz uzajamnu pomoć ljudi i zajednica i na obrazovanje koje nije u funkciji potčinjavanja, nego emancipacije.

³⁸ Mike Quille „Culture for the many, not for the few“, New Socialist. Dostupno na: <https://newsocialist.org.uk/culture-many-not-few/> (pristupljeno 10. 05. 2021).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.7
351.85(497.11)

МИХАЉИНАЦ, Нина, 1987-

Na šta mislimo kada kaŕemo ---. Nove kulturne politike / Nina Mihaljinac. - Beograd : Institut za filozofiju i druŕtvenu teoriju, Univerzitet : Institut za demokratski angaŕman jugoistočne Evrope, 2021 (Beograd : Colorgrafx). - 18 str. ; 18 cm. - (Edicija Trg)

Tiraŕ 100. - "Ova publikacija je nastala u okviru projekta 'Angaŕuj, inspiriši, osnaŕi: Rizom angaŕovane demokratije.'" --> kolofon. - Tiraŕ 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-80484-77-8

а) Култура б) Србија -- Културна политика

COBISS.SR-ID 41802761